

Chloupek, Jan; Michálková, Věra

Východomoravské typy jmenných vět

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1963, vol. 12, iss. A11, pp. [53]-62

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100084>

Access Date: 29. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JAN CHLOUPEK—VĚRA MICHÁLKOVÁ

VÝCHODOMORAVSKÉ TYPY JMENNÝCH VĚT

Jmenným větám se dostalo v naší jazykovědě zasloužené pozornosti, zejména pak Trávníčkovou monografií¹ určující jejich místo v historickém vývoji jazyka. K těmto dozajista důležitým otázkám historie jazyka nechceme se už v tomto příspěvku vracet ani si nečiníme nárok na postižení všech typů jmenných vět v jednom z českých nářečí, v archaistickém nářečí východomoravském (moravsko-slovenském).² Povšimneme si jen (1) typů svérázně nářečních, které dokumentují i syntaktickou svébytnost východomoravských nářečí, aniž tu ovšem lze vyloučit územní přesah jevu mimo oblast, a (2) těch typů, třeba v češtině obecných, které lze nověji interpretovat z mluvené povahy nářečních projevů.³

Příspěvek si zaslouhuje několika poznámek metodických. Přímo se nabízí klasifikovat jmenné věty podle predikačního výrazu: jména, příslovce, infinitivu slovesa. Avšak taková klasifikace by odpovídala jen historickosrovnávacím, historickým nebo strukturním výkladům a nebyla by práva novému pohledu na dialekt, totiž jako na reprezentanta jazyka běžně mluveného⁴; tu je třeba přihlížet především k způsobu realizace nářečních promluv a ke všem podmínkám a okolnostem, za nichž se nářeční promluvy uskutečňují. Jako kriterion divisionis jmenných větných typů jsme tedy zvolili to, s jakými typy slovesných vět v nářečí konkurují a jaké mají synonymní syntaktické obdoby ve spisovném jazyce. Tak odhalíme konkurenci nebo synonymní obdobu s typem s plnovýznamovým slovesem, se slovesem modálním a se slovesem sponovým. Takový postup nám umožňuje určit skutečné místo jmenných typů v nářečním syntaktickém systému, vyložit je jako konkurenční prostředky slovesných vět a postihnout syntaktickou synonymiku větných typů uvnitř národního jazyka (např. proti nářečnímu typu jmennému a vedle toho slovesnému může ve spisovném jazyce stát jen typ jediný, slovesný).⁵ Přitom bychom si přáli vyhnout se jakémukoli subjektivistickému hodnocení: slovesné obdoby uváděných typů jsme skutečně v nářečních promluvách zachytili. Kde tomu tak nebylo, shrnujeme jmenné typy bez větných obdob slovesných do zvláštní, čtvrté skupiny (D). Je samozřejmě, že sama věta, třeba jmenná, jednou vyslovena, není v též kontextu už doplnitelná, nám však běží o její klasifikaci podle konkurujících typů slovesných.

Příčina hojného výskytu jmenných vět v místním nářečí není nejasná: Pro svou stručnost jsou vhodným prostředkem pro jazykové zachycení rychle se vyvíjející aktuální situace. Tato jejich stručnost, kusost — vlastnosti markantní hned na první pohled —, nedynamičnost, slovesně kategoriální neurčenost, popř. i jejich neschémový ráz, netyповost⁶ musí být něčím suplovány, aby byly tyto věty dostatečně sdělné. Děje se tak kontextem situačním a kontextem jazykovým. Jak ten, tak i onen umožňují jmenné větné vyjádření stejně a oba jazykové vyjádření dostatečně, i když ne stejným způsobem, doplňují: kontext situační ovšem jen po dobu kontaktu mezi mluvčím a adresátem projevu; mimo původní (primární) kontext jsou pak zachycené doklady už nikoli plně srozumitelné. Kontext jazykový se však přece jen projevuje

ještě jedním výrazným způsobem: slovesné kategorie věty (např. čas, způsob, mluvnická shoda „prozrazující“ osobu a číslo) přesahují i k větám následujícím, takže tu pak už nejsou zvlášť vyjadřovány. Např. i druhá věta v následujícím souvětí predikuje k všeobecnému podmětu a má nadčasovou platnost podle věty slovesné, přestože sám infinitiv tyto kategorie bezesporu nevyjadřuje: *To se koupí dobrý kůň a dobře ho krmí!* Nebo jmenná věta v souvětí *Utíkali do lesa a tam taková studánka* má podle první věty minulou časovou platnost (pokud je možno u popisu vůbec mluvit o jakékoli časové platnosti). Taková „slovesně kategoriální transgrese“ umožňuje úsporu v jazykovém vyjadřování a nachází jako mluvnický faktor v nářečních promluvách nemalé uplatnění. Tato úspora v jazykovém vyjadřování je právě onou tendencí k eliptičnosti?, kterou se mluvené projevy vyznačují. Nemluvíme zde o elipse proto, že při rozboru mluvených projevů je důležitější postihnout to, čím jsou v nich některé jazykové prostředky nahrazovány, než zdůrazňovat jejich neúplnost, eliptičnost apod.

Pokud jde o nářeční promluvy, jsou z hlediska jejich souvislosti s mimojazykovou situací dvojího druhu: jedny jsou součástí situace, vstupují do ní, reagují na ni a počítají jenom s ní (např. při výměně názorů dvou mluvčích); druhé vytvářejí novou situaci, mluvčím posluchači sdělovanou (např. při vypravování) — ty jsou se zřením k plnosti vztahů skutečnostních, o kterých vypravují, vždycky neúplné; např. vyprávěč si volí jen ty vztahy, které jsou pro jeho vyprávěčský záměr nejdůležitější. Jmenné věty jako takové existují v obou typech promluv, i když jejich jednotlivé typy nejsou tu i tam stejně hojně zastoupeny. V prvním typu promluv mohou zůstat bez dalšího kontextu jazykového — situační kontext v našem článku v takových případech naznačujeme. V druhém typu promluv jsou vždy součástí kontextu.

Přehled typů a jejich konkurenční a synonymní obdoby

A

	Nářeční typ	Konkurující nářeční typ	Synonymní typ (spisovný)
1.	(Jak se vám vede?) <i>doma nálepší</i>	<i>doma sa mĕ vede nálepší</i>	Doma se mi vede nejlépe.
2.	(Večer se zamračilo) <i>a taková bůfka</i>	<i>přišlo taková bůfka</i>	Přišla taková bouřka.
3.	<i>čepicu vysokú,</i> <i>namalovanú</i>	<i>čepicu vysokú,</i> <i>namalovanú mĕl</i>	Měl vysokou, namalovanou čepici (Mikuláš).
4.	<i>ã ona že, šak pote k nám</i>	<i>a ona řkala, šak pote k nám</i>	A ona řekla: „Však pojedte k n m.“
5.	<i>já sem si myslela, že to iný ne</i>	<i>já sem si myslela, že to iný neumí</i>	Já jsem si myslela, že to jiný nedovede.
6.	<i>aby to stálo za pamatováňt, né</i>	<i>aby to stálo za pamatováňt, to nestóť</i>	To nestojí za pamatování.
7.	<i>já enom u kamének sedět</i>	<i>já už enom u kamének sedím</i>	Já už jenom sedím u kamínek.
8.	<i>Slávine, v laboře neumjvat si!</i>	<i>Slávine, v laboře si neumjvaj!</i>	Slávine, (to) si v umyvadle neumývej!
9.	<i>to neumjvat si!</i>	<i>to si neumjvajte!</i>	To si neumývejte!
10.	<i>náď nev'estu, co by mi pasovala!</i>	<i>ďybych našel nev'estu, co by mi pasovala!</i>	Najít nevěstu, která by se mi hodila!
11.	<i>potom já sem na pole</i>	<i>potom já sem na pole ponáhlál</i>	Já jsem potom pospíchal na pole.
12.	<i>ňidz byh nedelät</i>	<i>ňidz byh nedeläl</i>	Nic bych nedělal.

B

1.	(Musíte jít ráno do práce?) o šesti	<i>mostm, o šesti</i>	Musím jít v šest (hodin).
2.	<i>já enom u kamének sedet</i>	<i>já už můžu enom u kamének sedet</i>	Já už mohu jenom sedět u kamének.
3.	<i>do hor most sa kúpid dobrý kůň a krmid ho</i>	<i>do hor most sa kúpid dobrý kůň a most sa krmít</i>	Do hor se musí koupit dobrý kůň a musí se dobře krmit.

C

	Nářeční typ	Konkurující nářeční typ	Synonymní typ (spisovný)
1.	(Byl jste doma?) <i>doma</i>	<i>doma sem byl</i>	Byl jsem doma.
2.	<i>jag utekali, taká studénka</i>	<i>jag utekali, byla taká studénka</i>	Když utíkali, byla (tam) taková studánka.
3.	<i>krávy málo dojtja, že futro špatné</i>	<i>krávy málo dojtja, že futro je špatné</i>	Krávy málo dojí, poněvadž krmení je špatné.
4.	<i>to přišlo poledně, šhecko jag roh</i>	<i>to přišlo poledně, šhecko bylo jag roh</i>	To přišlo poledne, všechno bylo jak roh (zmrzlé).
5.	<i>chytrozď žádně čáry</i>	<i>chytrozď nejsů žádně čáry</i>	Chytrost nejsou žádné čáry.
6.	<i>co delat?</i>	<i>co je delat?</i>	Co máme dělat?
7.	<i>on tag enom dobře sa mňet</i>	<i>on je tag enom dobře sa mňet</i>	On je tak jenom dobře se mít.
8.	<i>Syrákoř, to vidět!</i>	<i>Syrákoř, to je vidět!</i>	Syrákov, to je vidět!
9.	<i>dyby ne toho horka, bylo by tam lepší</i>	<i>dyby nebylo toho horka, bylo by tam lepší</i>	Kdyby nebylo toho horka, bylo by tam lépe.
10.	<i>že zatca uvidet, že lepší čerta</i>	<i>že zatca uvidet, že je lepší uvidet čerta</i>	Prý je lépe uvidět čerta než zajíce.

D

1.	<i>ano/ne</i>	jako v nářečí
2.	<i>tož jak?</i>	Tak jak (= tak jak se daří)?
3.	<i>dobře/že už šli</i>	Dobře že už šli (je dobře, že už šli).
4.	<i>tata, toho mám rád</i>	Pokud jde o tátu, toho mám rád.
5.	<i>pid on nepije</i>	Pít, to on nepije.
6.	<i>a klnút, to bylo hrůza počut</i>	Pokud jde o klení, to byla hrůza poslouchat.
7.	<i>máme obilí/séct</i>	Máme obilí na sečení.
8.	<i>náž otedz byl přisný, pekárňu, opchod, na pole</i>	Náš otec byl přísný, měli jsme na starosti pekárnu, obchod, museli jsme chodit na pole.

Poznámka: Výrazné pauzy v nářečním projevu tohoto typu označujeme/ (= šikmou čarou).

Komentář a příklady

Typy jsou zařazeny do čtyř skupin:

- A. Typy konkurující typům s významovým slovesem
- B. Typy konkurující typům s modálními slovesy
- C. Typy konkurující typům se sponovým slovesem
- D. Typy bez nářečních slovesných obdůb

Ve skupinách jsou jednotlivé typy, vymezené formálně, seřaděny podle častosti výskytu v nářečních promluvách. Části textu v nářečním typu uvedené v závorkách jsou výroky mluvčího, provokující odpověď.

Poznámky k jednotlivým typům:

A

1. Jmenné věty jsou velmi časté v odpovědích na doplňovací a zjišťovací otázky (srov. též B 1). Sloveso zde nebývá proto, že je obsaženo nebo aspoň naznačeno v předchozím kontextu, např. v předcházející otázce. Hojný výskyt těchto jmenných vět vyplývá z dialogičnosti většiny nářečních projevů (i vyprávění obsahují nezřídka dialogy). Zvláštností těchto vět je to, že mluvčí bezprostředně spojuje svou odpověď s cizí otázkou a formálně na ni navazuje, např.: (Co jste jedli za první světové války?) — *ten hřb (zelný košťál) nebo tú mrkvu* Pozlovice. Avšak i toto formální navázání je někdy zanedbáno, např. (*a fčíl tu ste u syna?*) — *céra!* Bílovice, tj. u dcery; *kafé?* — *svátek!* Březnice, tj. jen ve svátek! Odpovědím bez přísudkového slovesa se v nářečí dává přednost před odpověďmi s kladným, záporným nebo doplněným slovesem; odpověď slovesnou větou mívá citovější ráz.

2. Hojně jsou jmenné věty vyskytující se v bezprostředním sousedství slovesné věty hlavní, popřípadě za situačního kontextu, který tuto hlavní větu plně nahradí. Uplatňuje se tu nezřídka slovesně kategoriální transgrese. Např. *slušošský pán doktor mne léčil, tabletky, mazáňi* (tj. mi dával) Neubuz; *já sem nemňela ráda povolki* (povolení, úlevy), *zapřihnutá jak kúň furt* (tj. jsem pracovala) Hřiv. Újezd. Věta závislá na situačním kontextu: *no fčíl, sakramentská pamňet* (tj. nic si nepamatují) Slavičín. Zřídka se vyskytují takové jmenné věty v bezprostředním sousedství slovesných vět vedlejších, např. *jak to m'eli Němci, tož Liptál Liptól* (tj. nazývali vesnici Liptál Liptól) Liptál.

3. Z hlediska spisovného jazyka se zdánlivě jeví ještě naléhavější potřeba „doplňovat“ významové sloveso do jmenných vět, jejichž základní člen je v jiném pádě než v nominativě. Vázanost s kontextem, situačním nebo jazykovým, je ještě užší. Synonymními obdobami by byly věty s predikačními slovesy oslabené významové precizace, např. mít, chtít, dát, vidět, jít aj. Např.: *on bez mamy nigde* (tj. nejde) Hrobce; *hneď ráno uz zme zasěj do gefechta* (tj. do bitvy nastoupili, šli) Hluk; *fčíl mladí ludé a enom do nemocnice!* (nyní i mladí lidé chtějí do nemocnice) Študlov; *já žádny truňk* (tj. nepiji) Všemina; *toš potem fšeci na řu* (tj. dali se do ní) Podolí. Tabuového charakteru je příklad: *a on už už už* (tj. umíral) Hřiv. Újezd.

4. Při reprodukování prvotních projevů se místo uvozovacího slovesa užívá adverbii *že* (= *prý*), řídkěji *prý* v predikativní funkci, např. *a ona že, dajte ře ty peňize za ty peňivy* Liptál.⁸

5. Příslušníci tradičního nářečí „vynechávají“ přísudkové sloveso a místo něho kladou zápornku *ne*, kterou tak považují za sdostatek sdělnou, např. *muzika bývala, ale v hospodě tančíd ne* (tj. ale v hospodě tančit, to se netančilo) Salaš.

6. Co do větné platnosti záporky *ne* typ obdobný s předchozím. Záporka popírá platnost sousední věty jako celku a má tu význam *není tak*, popřípadě *at není tak*.⁹

7. Větám s určitým tvarem slovesným odpovídají též některé věty infinitivní. Takové věty tvoří přechod k typům modálním a bývají silně citově zabarveny. Osoba tu bývá vyjádřena osobním zájmenem. Např.: *no já eště nabrat si plné ústa (sic!) studenej vody a tag vyšpíchat, umyt a inšího nič* Vysoké Pole. Adresátova interpretace by tu mohla být dvojí: 1. ještě si naberu ..., 2. ještě si mohu nabrat ...

8. Infinitiv stává ve větách rozkazovacích po oslovení adresáta, např. *Hančo, tady si namočíš nohy do téj vody!* Lhota u Vs. Vyjádření rozkazu imperativem je po oslovení toho, jemuž je rozkaz adresován, z hlediska gramatické formy redundantní. (Infinitivní věty rozkazovací nemusí být tedy v nářečí nutně citově zabarvené.)

9. Není-li výslovně uveden adresát, je možno jej určit z (a) jazykového nebo z (b) situačního kontextu. Tento typ tvoří přechod k typům skupiny B. Příklady: (a) *donez hadru a opucovat to Lidečko*; (b) *šag ju vrátit* (myslí se: vraťte peřinku) Slušovice.

10. Zvolací věty práci, např. *zelin je moc, enom ih znat!* (tj. jen kdyby je člověk znal!) Hřiv. Újezd. Doklad *ten něhi na nič, ten enom hrát* (Kostelec u Gottw.) je přechodný k typu C 7 (1. ten by si jenom hrál, 2. ten je jenom si hrát).

11. Jde o nesystémový typ vět. Mluví má sice jasnou perspektivu věty, ale není dost pohotový ve výběru lexikálních prostředků, kterými má větné schéma naplnit. Výsledkem je věta, v které jsou výrazově (nejen transgresí) naznačeny slovesné gramatické kategorie přísudku. Příklady: *já sem sakra doma před dětí* (tj. jsem měl) Lípa; nebo mluví jakoby naznačuje, jakou podobu by mělo sloveso (totiž zvrtnou) ve větě, a to tím, že ponechává zájmeno *se*, např. *a potom sa to už* (tj. chystalo na předení) Jasenná; *sa koňe a maškaráci* (tj. sebrali) Liptál; *byla taká osnova a na tem sa to* (tj. napínalo) Val. Senice. Tento typ je na přechodu k typům slovesným.

12. Také tento typ je nesystémový. Vzniká patrně kontaminací vět kondicionálních s infinitivními větami modálními. I když dokladů je málo, netřeba zde předpokládat jen náhodnou deformaci.

B

1. Typ odpovídá typu A 1, ale kromě základního slovesného významu „přejímají“ věty také modální význam možnosti, nutnosti nebo povinnosti, který do nich ze slovesné věty přesahuje nebo vyplývá ze situačního kontextu. Např. (Smíte jíst tučné věci?) — *enom to máslo opchodové* (tj. smím jíst) Neubuz; (v rozmluvě, v níž se hovoří o tom, že o žních se často musilo vařit jen narychlo:) *a už škvařeňica, povidám, tak, varmuža nebo škvařeňica* (tj. musila se rychle připravit) Slavičín; *ó stařenko, do špitála* (tj. musíte jít) Neubuz.

2. Možnost, nutnost nebo povinnost vyjadřují také některé věty infinitivní. Tento typ svědčí o svérázném využívání infinitivu ve východomoravských nářečích. Právě tento typ je vlastní oblastí infinitivu a téměř všechny jiné infinitivní typy lze s ním v přechodových jevech spojit. Na koho nebo na co se možnost, nutnost nebo povinnost vztahuje, to je zřejmé ze situačního kontextu. Příklady: *ten psisko mne neměl ráť, enom pokúsat* (tj. mne chtěl) Lípa; *chyba posunút tú postel a neco vrazid doprostreda* (tj. měli bychom leda posunout) Lidečko; *a gróv (hrabě) dovédít teho regemencárca* (vojenského lékaře) *k temu mašíkovi* (praseti) *a ten leda chyta ho a zakopat* (tj. musíte ho chytit a zakopat, totiž vy!) Val. Senice; *a za válki spívat enom venku na vozi* (tj. jsme směli) Hávřice.

3. Věty tohoto typu jsou shodné s větami typu 2, jenže z kontextu (a) jazykového

(slovesně kategoriální transgresí) nebo (b) situačního vyplývá jejich význam zevšeobecnující predikace. Např.: (a) *dalo sa dobytku, žádný hnůj vyhazovat* (tj. žádný hnůj „se nemusilo“ vyhazovat) Val. Příkazy; (b) *na to sa neležít* (tj. na smrt, na tu se člověk nemá těšit) Zděchov.

C

1. Typ odpovídá typu A 1, B 1, jenže konkurencí jsou typy se sponovým slovesem.

2. Sponové sloveso jako významově bezobsažné „se vypouští“ tam, kde jsou zřejmé časové okolnosti, popřípadě, je-li nutno, i modální povaha vyjádření. Časté jsou zejména při popisu. Např. *také že jak šel, pječné pole* Popov; *tady vyšej, tam jezero, ale huboké, nevím jak, ale ukrutné* Huslenky; *jak sa ide, stará silnice* Dol. Lhota; *fšivý čas, škoda psa vyhnat* Ratiboř. Velmi častý je typ s *hotovo* nebo s *faň*: *za chvílku už hlava klapne a hotovo* Biskupice.

3. Sponové sloveso není nutné ani ve větách dvoučlenných. Dvoučlennost se formálně prozrazuje zvláštní intonací, mimo jiné důrazem na přísudkové části, popřípadě i málo výraznou pauzou mezi částí podmětovou a přísudkovou. Stojí-li tyto věty samy, mají platnost nadčasovou nebo přítomnou, jinak ji přejímají z kontextu. Existenci zejména těchto vět se mění nářeční poměr vět slovesných a neslovesných ve prospěch neslovesných. Např.: *jen dv'e osoby* (tj. jsou) *katolíci na deděine Zádveřice*; *uš to stáří* (tj. je) *vysoke!* Pohořelice; *a tož dyž* (tj. byli) *v izb'e, tož řekli . . . Rusava*; *deščičky* (tj. byly) *naščipané a tým sa krylo* Veselá; *seďi na lúšku a* (tj. je) *mřtvá!* Podk. Lhota.

Tyto věty bývají nezřídka citově zabarveny. Citovost je však vyznačena spíš intonací než nominálním charakterem vět, např. *hnóiva dost, ale jag drahe!* Oldřichovice.

4. Typ je stejný jako předchozí, jenže jmenná část přísudku je přirovnání.

5. Typ stejný jako typ 2; jmenně vyjádření je tu příznačné pro různá úsloví a gnómičká rčení nebo konstatování obecných pravd, např. *tož dobré* (tj. je) *neco Jasenná*; *co to* (tj. je) *platné!* Hrobice; *doposavát fšecker* (tj. je) *dobré* Újezdec.

6. Infinitiv bez sponového slovesa stává i v tázacích větách blízkých deliberativním otázkám se zevšeobecnujícím podmětem, např. *lehnút, gde?* Doubravy; *na co sa vraždít?* Malá Bystřice; *na co je starý člov'ek, zavazat?* Vizovice; *ešče né večeru dávat?* Jasénka; *kúpiť ty kvasňice?* Semetín. Přejít k typům modálním je plynulý.

7. Také dvoučlenné věty s infinitivem ve sponově jmenném přísudku stávají nezřídka bez sponového slovesa, např. *ona je enom do luštu řetnovat* Štítná n. Vl.

8. Typ jmenný je v nářečí hojnější než typ se sponou.¹⁰

9. Typ ve východomoravských nářečích hojný, pro ně příznačný. Záporka *ne* ve spojení se spojkou *dyby* vyjadřuje zápornou podmínku ireálnou. Ve spojení *dyby* se už necítí slovesný relikv, a tak záporka sama vyjadřuje obsahově chudou zápornou predikaci jako součást hypotaktického souvětí.¹¹ Příklady: *dyby ne Zálešáka, my byzme byli mrtví* Jasenná; *dyby né toho, toš tento komedz je f téj vode* Bohuslavice u Gottw. (tj. kdyby nebylo hráze, byl by konec vesnice ve vodě).

10. Typ dosti vzácný, v podstatě výrazově stejný jako typ C 2.

Poznámka k infinitivním větám: Bez situace a bez kontextu nelze spolehlivě rozlišit, zda mají infinitivní věty platnost imperativní, nebo zda vyjadřují nutnost nebo nezbytnost, např. *já mám roska krajského sídu: nepustít ho, nerozvázat* (to je 1. nepusťte ho, nerozvázejte, 2. nesmíte ho pustit, rozvázat).

D

1. Jsou to věty vyjadřující souhlas nebo popírání. Pro nářečí je příznačná pestrost zvláště prostředků přitakacích vzhledem k variabilní citovosti odpovědi (od rezolutního souhlasu až k pochybnostem). Např.: *ano, jo, faň, může, no může, ba, bať, no ba, baže, bažže, aha, no, ať, ja vjeru, beztak, šak, dobře, dobrá, no dobrá, jējda, pravda, pravdaže, ja tož baže, isteže, ale no tož, to to to!, možná možná, třebaš...*

Prostředky pro popření: *né, ale de, deby, coby, deřák, a, velice né, kata né, coby né, čérta starého, kozlč, čechmanta...*

2. Jsou to věty adverbialní, v nichž je adverbium po stránce obsahové sdostatek sdělné, přitom však vítané pro svou obsahovou vágnost, např. v otázkách jako *a tož, jak, žemichu?* Sehradice. Mluví tu nemá na mysli nějakou činnost nebo děj více méně konkrétně, nýbrž se snaží o obecné vyjádření vztahující se ke konkrétní situaci. Podobné věty se pro svou významovou nekonkrétnost hodí jako společenské zdvořilostní nebo jen silně citové fráze, jako způsob navázání rozhovoru apod. Např.: *a co ty, chlape?* Lutonina; *tož vy, jak?* Ostrata; *jag vi?* Kelníky; *co staří?* Březnice; *tož co, jag noha?* Ratiborž; *tos co já o hastrmanoch?* Hvozdná; *co s tebu?* Zlámanec.

3. Konkurenci ve slovesných větách nemívají ani samostatné věty adverbialní, a to jak s adverbii původními, tak s nepůvodními, např. *škoda že něhi doma* Janová.

4. Frekvenčně velmi zatížené jsou v nářečí tradičně takzvané vytčené (samostatné) větné členy.¹² Mluví nejprve upozorní adresáta — pojmenováním ve funkci věty — na nějaký jev a potom o něm něco řekne. Jmenné vyjádření si zachovává větnou platnost, pokud je pauzou odděleno od věty následující a pokud se mluvnický nepřizpůsobí její stavbě. Má potom tu funkci, jakou ve spisovné češtině zastávají zřetelové věty typu *Pokud jde o...* nebo *Pokud se týká...*, typů výrazně knižních, a v hovorové češtině typu *Pokud se jedná o něco* (ani ten ve východomoravských nářečích není). Existence těchto jmenných vět je pěkným dokladem syntaktické synonymiky uvnitř národního jazyka. Proč právě nářečí dává přednost větné konstrukci kratší, je i zde nasnadě: Krátké jmenné věty umožňují mluvčímu reagovat rychle na situaci.

Příklady s „vytčeným podmětem“ i s „vytčeným předmětem“:

Andula, jak tá je šeďivá! Ůjezdec; *plěnušky, to bylo na cigóru* Podk. Lhota; *múj neboščík, on sa léčil za slobodna* Ůjezdec;

máta peprná, to já piju Luhačovice; *od moí sestry syn, toš toho také updlili* Lutonina; *náš, také mu to céra kúpíva* Sady; *lí Němci, s tyma zme byli nespokojeňi* Vlach. Lhota; doklad bez osobního zájmena, v neosobní slovesnou vazbou: *tá sliovica, tenkrát sa nepánilo* Kudlov.

5. Stejný mluvnický sklad mají i souvětí s původními zřetelovými větami infinitivními; tyto věty přinášejí tak jasný důkaz o zřetelové povaze všech takovýchto jmenných vět postavených vedle věty slovesné. Lexikální opakování přísudkového slovesa v „osamostatněném“ infinitivu dodává celému souvětí citově zdůrazňovací platnost. Např.: *a kúpít, kúpíte negdy a negdy né* Ůjezdec; *toš pomoct, že to nepomože* Polichno; *zap'at sa do téj košule, já sa nezapnu* Val. Příkazy.

Automatizováním tohoto výrazového prostředku pauza v řeči zaniká: *ale byt to bylo!* Březnice.

6. „Osamostatněným“ větným členem v plné větné platnosti může ovšem být jakýkoli infinitiv, třeba už v další větě jako slovníkový prvek neopakovaný. Např.: *na auto sednúť, to nič něhi* Hluk („osamostatněný podmět“); *ale pít, hned nám daj!* Hluk („osamostatněný předmět“); *alebo tancovat, s nim žádná nechtele it* Lutonina

(„osamostatněné příslovečné určení zřetelové“). I tyto infinitivní věty mají podle skladby souvětí význam zřetelový.

7. Jsou to infinitivní věty, které se po neukončené pauze váží k větám slovesným, např. *mám nachystané litanyje, pořikat* Hvozdná. Pauza, třeba jen krátká, je důkazem toho, že si infinitiv zachovává zbytek větné platnosti jako polovětná konstrukce s implicitní predikací.¹³

8. Poměrně zřídka se vyskytují případy, kde není jazykový kontext zcela jasný a kdy jen podoba jmen dává tušit, že pádový výraz (nejčastěji pochopitelně akuzativ) byl podmíněn tím nebo oním zamýšleným slovesem.

9. Jmenná věta infinitivní je tu součástí parataktického souvětí vzorce pro vyjádření myšlenkového vztahu podmínkového, např. *poškat to deckom, tož je s tím amen* Dolní Němčí. Je samozřejmé, že tomuto typu konkurují četná parataktická i hypotaktická vyjádření podmínkového myšlenkového vztahu mezi souvětími větami.

Závěr

Z našeho přehledu má vyplynout, že větné jmenné typy jsou v nářečí výraznými strukturními typy, nikoli deformovanými prostředky nahrazujícími v důsledku různých elips plně, gramatikalizované věty slovesné. Jejich existenci opravdu nelze vykládat z živé tendence k eliptickému vyjadřování v nářečí. O eliptické tendenci nemůžeme totiž mluvit u typů, které v češtině (i v popisovaném nářečí) existují nepochybně odedávna. Vždyť bezesponové věty se objevují v jazyce starém: „Jazyky nejpokročilejšího vývoje, např. franština, angličtina, jí neznají“ (tj. spony).¹⁴

Jmenné věty, zasazené v jistém jazykovém kontextu nebo pronášené v jisté konkrétní mimojazykové situaci, jsou také plně sdělné, zvláště mohou-li „přejímat“ transgresi i slovesné kategorie ze syntaktického okolí.¹⁵ Nelze tedy vždy tak bez výhrad tvrdit, že by nevyjadřovaly mluvnickou osobu, číslo, čas a způsob slovesného děje; jen tehdy by byly kusé, primitivní atp., kdyby tomu opravdu tak bylo. Právě z rozboru nářečních projevů, tj. projevů mluvených, v kterých nelze nepočítat s širokým kontextem situačním a jazykovým, vyplývá plná úkonnost jmenných vět zcela zřetelně.

Analýza jmenných vět v nářečí vyvrací také názor o domnělé primitivnosti nářečního syntaktického systému. Škála výrazových prostředků pro jakoukoli situační potřebu je dosti bohatá, aby vyjádřila i všechny jemně odstíněné požadavky nářečního mluvčího. Je pravda, že podle spisovných schémat bychom mohli „doplňovat“ téměř každou nářeční jmennou větu predikačním slovesem: avšak v místním nářečí — popravdě řečeno — tato tendence k verbalizaci není.

Ukázka nářečního textu

*Informátorka: Terezie Sovadinová, naroz. 1884, Vysoké Pole (u Valašských Klobouk).
Co všechno se vykládá*

Jak sa utopila? Že ve vode. Že fčil sa moc potopilo v Bratislav'e ľudí. Že prišiel jakýsi víchr a sedeli na ločkách, na téj vode jedni, že ich převrhlo a fšeci spadli do vody. Fčil, předefčirem, nebo fčéra, tyto dñe. A stromy že to vytrhało aj a vody že bylo po pás. Aj tu u Zlína, jeli do práce fčéra a že nemohli přejet, aj tři stromy naraz že vyvrátily sa na tú silnicu, jag jeli. Že nemohli přejet. A na auto že to báclo desik, aj rostfepało to auto, ty stromy (podmět). Víte, to má haľuze a toš to propichne, skło.

A tož o strašidloh né (se nevyprávělo). Už fěil strašidla nechodíja. Ale toš chodívali. Tož jeden dedáček, že v hájku, že vartoval ty trnky, m'ěl tam búdu, kladl si oheň a chťěl vyplašit, tož druzí chlapi zebrale z voza kolo a namotali mezi ty špice slámy, poléli petrolínem a zvrchu to bylo s kopca, že zvrchu to zapálili a pustili to dóu k téj búde; a dedág, jak to uhlédł, že povídál, že nedobry, že čert. Prvej víte vykládali, že čert sa snášá, toš tedy že přej čert pro něho ide! A pryč také utékli s toho pola. No a toš různé a různé takové, víte. Jeden druhého plaší.

POZNÁMKY

¹ F. Trávníček, *Neslovesné věty v češtině*, Brno I. díl 1930, II. díl 1931 (Věty nominální). Z další literatury srov. ještě V. Mathesius, *Obsahový rozbor současné angličtiny na základě obecné lingvistické*, Praha 1961, s. 98 n. R. Mrázek, *Nominální věty neslovesné v staré ruštině*, sb. Studie ze slovanské jazykovědy (Trávníčkův sborník), Praha 1958, s. 29 n. (Tam četná literatura.) L' Durovič, *Modálnost*, Bratislava 1956, zvl. s. 48 n.

² Z dialektologů se neslovesnými větami obíral Al. Gregor, *Neslovesné věty v moravských nářečích*, Vlastivědný věstník moravský 9, 1954, s. 13 n., 68 n.

³ Srov. J. Chloupek, *Promluvové faktory v syntaktickém systému dialektu*, Slavica Pragensia IV (Havránkův sborník), Praha 1962, s. 313 n.

⁴ Srov. J. Chloupek—A. Lamprecht—A. Vašek, *Český národní jazyk a některé jeho vývojové perspektivy*, Slovo a slovesnost 23, 1962, s. 258 n.

⁵ Srov. M. Jelínek, *Skladebná synonymika*, sb. O vědeckém poznání soudobých jazyků, Praha 1958, zvl. s. 255 n.

⁶ R. Mrázek, *K otázce českých větných schémat a typů, zvláště neslovesných*, Slovo a slovesnost 23, 1962, s. 21 n.

⁷ Srov. K. Hausenblas, *O studiu syntaxe běžné mluvených projevů*, sb. Otázky slovanské syntaxe, Praha 1962, zvl. na s. 318 n.

⁸ Podrobně srov. Chloupek, *Vyjadřování situačně druhotných projevů ve východomoravských nářečích*, Naše řeč 42, 1959, s. 266 n.

⁹ F. Trávníček, *Záporky ve spisovné češtině*, Naše řeč 19, 1935, s. 315 n. V. Michálková, *K vyjadřování negace ve východomoravských nářečích*, Slavica Pragensia IV (Havránkův sborník), Praha 1962, s. 359 n.

¹⁰ Boh. Havránek, *Genera verbi II*, Praha 1937, s. 118. O modálním významu těchto vět srov. R. Mrázek, op. cit. v pozn. 1, s. 38; srov. A. B. Šapiro, *Očerki po sintaksisu russkich narodnych govorov*, Moskva 1953, s. 50.

¹¹ O spojce *kdyby* viz J. Bauer, *Vývoj českého souvětí*, Praha 1960, s. 317.

¹² Podrobně viz u J. Balhara, *Samostatné větné členy v lašských nářečích*, Slezský sborník 59, 1961, s. 239 n.

¹³ Viz Vl. Hrabě, *O polovětné vazbě a vedlejší predikaci*, Čs. rusistika II, 1957, s. 381 n., též sborník O věd. poznání . . . , s. 231, a autorčin čl. *K polovětným konstrukcím v nářečích*, Naše řeč 46, 1963; typy vět s pauzou před infinitivem podrobněji probrány v autorově čl. *Pořádek slov v nářečích, zvláště východomoravském*, SaS 19, 1958, s. 260 n.

¹⁴ Jos. Zubatý, *Srovnávací skladba jazyků indoevropských*, Studie a články, svazek II, Praha 1954, s. 34 n.

¹⁵ O volném řazení (připojování) vět slovesných a jmenných v „jednom souvětí“ viz u Boh. Havránka, *Textová kritika a primitivní typy spojování vět*, Studie ze slovanské jazykovědy (Trávníčkův sborník), Praha 1958, s. 53 a především 54.

ВОСТОЧНОМОРАВСКИЕ ТИПЫ ИМЕННЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ

За критерий деления именных типов предложений авторами принимается то, с какими типами глагольных предложений в говорах они конкурируют и какие синонимические синтаксические соответствия они имеют в литературном языке. Таким путем вскрывается конкуренция или синонимической соответствия с типами с полнознаменательным глаголом, с модальным глаголом и со связочным глаголом. Подобный прием, по мнению авторов, делает возможным опреде-

лить место именных типов в диалектной синтаксической системе, истолковать их как альтернирующие противопоставления глагольных предложений и постичь синтаксическую синонимику отдельных типов предложений в пределах общенародного языка. Именные же типы без глагольных соответствий приводятся особо.

Авторы приходят к заключению, что именные предложения в говорах представляют яркие структурные типы, а не деформированные образования, замечающие в результате разного рода эллипсисов полные, будто бы единственно грамматикализованные глагольные предложения. Именные предложения, включенные в определенные языковые контексты или же связанные с определенными конкретными ситуациями, обладают полной коммуникативной отчетливостью, особенно тогда, если они в порядке „трансгрессии“ способны перенимать глагольные категории от своего синтаксического окружения. Следовательно, не всегда можно просто утверждать, что они не в состоянии выражать грамматическое лицо, число, время и наклонение. Как раз на основании анализа диалектных высказываний, т. е. высказываний устных, в которых нельзя элиминировать широкий ситуативный и языковой контекст, со всей ясностью обнаруживается полная коммуникативная функциональность именных предложений.

Анализ именных предложений в говорах опровергает, далее, неточное мнение о якобы примитивности диалектной синтаксической системы. Гамма выразительных средств применительно к любой ситуативно-коммуникативной потребности здесь достаточно богата, чтобы удовлетворять всем, пусть и самым тонким, запросам говорящего на данном диалекте.

Перевел Роман Мразек